

¹¹ Общая теория прав человека / [рук. авт. колл. и отв. ред. Е. А. Лукашова]. – М.: НОРМА, 1996. – С. 96.

¹² Волков С. А. Конституционные средства охраны и защиты прав и свобод человека и гражданина: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Волков Сергій Олександрович. – Ростов на Дону, 1999. – С. 51.

¹³ Гориславський К. О. Право на самозахист життя і здоров'я від протиправних посягань: монографія / К. О. Гориславський, В. В. Конопльов. – Сімферополь: ВАТ «Сімферопольська міська друкарня» (СГТ), 2007. – С. 19.

¹⁴ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-Х, поточна редакція від 05.02.2011 на підставі 2924-17, 2947-17. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=80731-10>.

¹⁵ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III, поточна редакція від 05.02.2011 на підставі 2924-17. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14>.

¹⁶ Цивільний Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV, поточна редакція від 12.10.2010 на підставі 2510-17, 2518-17. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-15>.

¹⁷ Колпаков В. К. Проблема правового самозахисту в адміністративно-деліктному процесі / В. К. Колпаков: матеріали II міжнародної науково-практичної конференції [«Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави»], (23 квітня 2010 р.). – Одеса : ОДУВС, 2010. – С. 125.

¹⁸ Волинка К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Волинка Катерина Григорівна. – К., 2000. – С. 62.

Резюме

У статті досліджується самозахист прав громадян і різні способи його відстоювання в суспільно-теоретичному аспекті. Акцентується увага на визначенні сутності. У результаті системного аналізу правового регулювання визначено стан суб'єктивного права особи на самозахист.

Ключові слова: самозахист, способи самозахисту, право на самозахист, необхідна оборона, крайня необхідність.

Резюме

В статье исследуется самозащита прав граждан и различные способы его отстаивания в общественно-теоретическом аспекте. Акцентируется внимание на определении сущности. В результате системного анализа правового регулирования определено состояние субъективного права человека на самозащиту.

Ключевые слова: самозащита, способы самозащиты, право на самозащиту, необходимая оборона, крайняя необходимость.

Summary

The article examines the self-defense rights of citizens and different ways of defending him in social theoretical aspect. Stress is on the definition of the content. As a result of systematic analysis of legal regulation, the state of subjective individual right to self-defense.

Key words: self-defense, ways of self-defense, the right to self-defense-defense, extreme necessity.

Отримано 2011

Т. І. ТАРАХОНИЧ

Тетяна Іванівна Тарахонич, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ЗМІСТОВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ: СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ

Теоретико-правовий аналіз сутності правового регулювання та його механізму вимагає досить чіткого тлумачення його інструментарію, зокрема, правових засобів. Проблема правових засобів на сучасному етапі розвитку суспільства стає надзвичайно актуальною як з теоретичної, так і з практичної точок зору.

Досить ґрунтовно місце та роль правових засобів у правовій реальності визначає О. В. Малько, підкреслюючи, що правові засоби дозволяють узагальнити ті явища (інструменти, процеси), які повинні забезпечити досягнення поставлених у законодавстві цілей; виходячи з їх статусу визначається функціональна, прикладна сторона правової системи; без поняття «правові засоби» є неможливим повноцінне дослідження проблеми цілей та ефективності правового впливу; правові засоби створюють загальні, гарантовані державою та суспільством можливості для посилення позитивних регулятивних факторів, та одночасне усунення перешкод (негативних факторів), що стоять на шляху впорядкування соціальних зв'язків; правові засоби визначають місце та роль різних юридичних явищ у реалізації інтересів суб'єктів, в єдиному процесі правового впорядкування, взятому в цілісності як механізм правового регулювання; юридичні засоби є універсальним

«будівельним матеріалом» системи права; певне поєднання юридичних засобів у правових режимах, методах правового регулювання надає специфіку галузям та інститутам права, забезпечує особливий порядок організації конкретних суспільних відносин; система встановлених у законодавстві якісних юридичних засобів, адекватність та ступінь їх використання є важливою характеристикою правової культури суспільства; їх використання є ефективним по відношенню до інститутів самозахисту та права громадян на захист тощо¹.

Зазначене свідчить про актуальність дослідження проблеми правових засобів у правотворчому та правозастосовному процесі як з точки зору теорії, так і практики їх застосування. Звернемо увагу на один важливий аспект аналізу правових засобів, а саме визначення їх місця та ролі в правовому регулюванні та його механізмі.

Метою даної статті є необхідність подальшого вивчення правового інструментарію, а саме: правових засобів, їх місця та ролі в механізмі правового регулювання.

Дослідженню проблеми правового регулювання, його механізму, різноманітного юридичного інструментарію присвячені фундаментальні праці С. С. Алексєєва, В. Д. Бабкіна, С. В. Бобровник, Є. В. Бурлай, А. М. Вітченко, В. М. Горшенєва, С. Д. Гусарєва, Д. А. Керімова, М. І. Козюбри, Л. А. Луць, М. І. Магузова, О. М. Мельник, В. С. Нерсєсянца, Н. М. Оніщенко, Е. М. Пенькова, П. М. Рабіновича, О. Д. Тихомирова, Н. Н. Тарасова, В. Д. Сорокіна, В. М. Сирих, В. М. Селіванова, О. І. Ющика тощо.

Тлумачення правових засобів необхідно здійснювати з урахуванням певних моментів: по-перше, в процесі аналізу зазначеної категорії необхідно використовувати інтегративний підхід щодо її розуміння та творчий доробок науковців щодо розуміння категорії «правові засоби», що дозволить виокремити її сутнісні ознаки та уточнити авторську позицію з даної проблеми; по-друге; з'ясувати особливості правових засобів, що надасть можливість класифікувати їх за певними критеріями.

Беручи до уваги зазначене та враховуючи методологічний потенціал юридичної науки, охарактеризуємо категорію «правові засоби».

У науковій літературі під засобами в широкому значенні розуміють будь-яке явище, яке опосередковує процес перетворення ідеальної, розумової моделі (цілі) в реальний, матеріальний результат².

У теорії права під правовими засобами розуміють інституційні явища правової дійсності, які втілюють регулятивну силу права, його енергію, яким належить роль її активних центрів³.

В юридичній літературі сформувався широкий та вузький підхід щодо розуміння категорії правові засоби. Представники широкого підходу розглядають правові засоби як юридичний інструментарій та діяння суб'єктів (чи формалізований результат діяльності суб'єктів). Так, С. С. Алексєєв під правовими засобами розуміє такі юридичні установлення та форми, дія яких виражає, реалізує можливості права, його силу та викликає настання реального, фактичного соціально-економічного результату, надає необхідного ефекту в соціальному житті⁴.

Поглиблюючи свій творчий доробок, С. С. Алексєєв підкреслює, що правові засоби є об'єктивованими, субстанційними правовими явищами, що мають фіксовані властивості, які дозволяють реалізувати потенціал права, його властивості⁵.

Зазначене дає можливість ученому підкреслити субстанціональний, інституціональний характер правових засобів, підкресливши, що вони втілюють регулятивну силу права, його енергію, їм належить роль її активних центрів та віднести до правових засобів: норми права, індивідуальні приписи та веління, договори, засоби юридичної техніки та інші інструменти регулювання, що розглядаються в єдності характерного для них змісту та форми. У цьому контексті, він виокремлює також функціональну складову правових засобів, підкреслюючи, що їм властива дієво-регулятивна роль, вони є інструментом у вирішенні певних соціальних завдань та реалізації цінності права як регулятора суспільних відносин⁶.

О. В. Малько використовує термін юридичні засоби та тлумачить їх як правові явища, що виражаються в інструментах (установленнях) і діяннях (технологіях), за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права, забезпечується досягнення соціально корисних цілей⁷. Слід погодитись з позицією К. В. Шундікова, який розуміє під правовими засобами взяті в єдності сукупність правового інструментарію та форм правореалізаційної практики, за допомогою яких задовільняються інтереси суб'єктів права та забезпечується досягнення соціально корисних цілей⁸. Аналізуючи правові засоби, поряд із юридичним інструментарієм, вчений виокремлює не сукупність юридично значимих дій, а форми правореалізаційної практики у вигляді правозастосовних актів. Дану точку зору поділяє В. А. Сапун, розглядаючи правові засоби як такі інструментальні утворення (установлення, форми) правової дійсності, які в своєму реальному функціонуванні, використанні в процесі спеціальної правової діяльності приводять до досягнення певного результату у вирішенні соціальних проблем та завдань, які стоять перед суспільством та державою на певному етапі⁹.

Представники вузького підходу до розуміння правових засобів розкривають їх через категорію «юридичний інструментарій». Так, Л. П. Расказов під правовими засобами розуміє своєрідні юридичні інструменти, за допомогою яких здійснюється впорядкування суспільних відносин та задоволення інтереси суб'єктів права. Виходячи з такої засадничої позиції, вчений відносить до правових засобів: норми права, суб'єктивні права та юридичні обов'язки, правові обмеження, правові стимули, правові заохочення тощо¹⁰.

Дану позицію поділяють ряд науковців, підкреслюючи, що правові засоби – це ті юридичні інструменти, за допомогою яких право служить як регулятор суспільних відносин¹¹.

О. О. Іванов зазначає, що правові засоби – це весь юридичний інструментарій, за допомогою якого задовільняються інтереси суб'єктів права, забезпечується досягнення його соціально-корисних цілей. У дано-

му контексті, категорію «юридичний інструментарій», вчений трактує як багаточисленні елементи, за допомогою яких право здійснює свій конструктивний вплив на суспільні відносини, а саме: джерела права, правові приписи, норми права, правові інститути, правозастосовні акти та акти реалізації прав та обов'язків, правові режими, договори, юридичні факти, суб'єктивні права, юридичні обов'язки, заборони, пільги, засоби заохочення, покарання, дозволи, юридичні аксіоми, презумпції тощо¹².

Плюралізм точок зору щодо розуміння правових засобів зумовлений рядом факторів, а саме: багатоаспектністю підходів щодо тлумачення категорій «право», «правове регулювання», «механізм правового регулювання»; відсутністю в юридичній літературі єдиного трактування структури механізму правового регулювання та її багаторівневий характер; важливе місце правових засобів серед правових явищ об'єктивної дійсності.

Незважаючи на деякі дискусійні та суперечливі моменти, слід підкреслити, що правові засоби – це багатогранне, теоретико-правове явище, яке може розглядатися з точки зору юридичного (як сукупність правового інструментарію та формалізований результат діяльності суб'єктів) та соціального аспектів (закріплюють цінності права, відображають певні інтереси та сприяють досягненню відповідного результату). Правові засоби є субстанційними явищами правової дійсності різного рівня, вони мають певну функціональну спрямованість на вирішення соціальних завдань. Вони є різними за своєю природою інституційними утвореннями за допомогою яких реалізується потенціал права. Вони складають певну систему, але не є прив'язаними до однієї сфери суспільних відносин; покликані забезпечити соціальну свободу та активність поведінки суб'єктів (дозволи), чи, навпаки, покласти на осіб пасивний обов'язок утримуватись від вчинення тих дій, які перешкоджають інтересам особи (заборони), передбачати поведінку певного роду, бути гарантією використання суб'єктивних прав іншими суб'єктами (зобов'язання); вони повинні містити позитивні стимули щодо здійснення суб'єктами своїх суб'єктивних прав та виконання покладених на них обов'язків та бути спрямовані на досягнення певного результату – забезпечення ефективності правового регулювання; мати певний зв'язок з суб'єктивними правами чи даної особи (дозволи), чи інших осіб (зобов'язання, заборони).

Важливе місце правовим засобам відведено в механізмі правового регулювання. Логіко-юридичний аналіз механізму правового регулювання здійснюється з використанням різноманітного інструментарію. Понятійно-категорійний апарат механізму правового регулювання є цілісною системою категорій та понять, які знаходяться у взаємодії та взаємозв'язку та в концентрованому вигляді відображають найважливіші властивості механізму правового регулювання.

Механізм правового регулювання є системним утворенням, динамічною, функціональною частиною правової системи, сукупністю послідовно організованих, юридичних засобів, які забезпечують досягнення соціально корисних цілей.

Характеристика механізму правового регулювання дозволяє встановити його складові елементи та проаналізувати їх на певних рівнях. Потреба в тих чи інших правових засобах зумовлена неоднозначністю задоволення інтересів різних суб'єктів права. Правові засоби як певні інструменти правового впливу повинні бути різноманітними та взаємопов'язаними, являти собою цілісну систему і в своїй сукупності бути спрямованими на досягнення ефективності правового регулювання.

Усебічне осмислення сутності правових засобів неможливе без виокремлення й систематизації їх різновидів, що дозволяє більш детально їх проаналізувати і визначити їх функціональну спрямованість на різних етапах правового регулювання та їх роль і місце в механізмі правового регулювання.

В юридичній літературі відсутня єдність у поглядах на класифікацію правових засобів. З огляду на це, звернемо увагу на деякі підходи щодо класифікації правових засобів, які є найбільш поширеними в юридичній літературі.

У залежності від рівня завдань, які виконуються в правовому регулюванні розрізняють: загальні та спеціальні правові засоби. Загальні правові засоби визначають основні цілі та певне коло завдань у правовому регулюванні. Спеціальні правові засоби вирішують конкретне коло завдань у правовому регулюванні. До них відносять підзаконні нормативно-правові акти, що конкретизують положення актів загального характеру та закріплюють механізми їх реалізації.

У залежності від сфери правового регулювання розрізняють правові засоби, що регулюють публічно-правові та приватно-правові відносини. У сфері публічно-правового регулювання в якості правових засобів використовуються владні приписи – імперативні норми, які встановлюють чіткі, максимально конкретизовані правила поведінки, що забезпечуються шляхом використання в необхідних випадках засобів державного примусу. У сфері приватно-правового регулювання використовуються засоби договірної (консенсуального) характеру.

По формі виразу розрізняють правові засоби, які закріплені в нормативно-правових актах, нормативних договорах, юридичних прецедентах, юридичних звичаях тощо¹³.

Вітчизняні вчені за основу класифікації правових засобів беруть наступні критерії: за галузевою приналежністю виокремлюють конституційні, адміністративні, кримінальні тощо; за характером: матеріальні та процесуальні; за інформаційно-психологічною спрямованістю: стимулюючі (заохочення, пільги, дозволи), обмежуючі (покарання, заборони, обов'язки)¹⁴.

Узагальнивши сказане, слід підкреслити, що правові засоби явище багатогранне та багатоаспектне, дана категорія використовується по відношенню до права в цілому, в процесі аналізу правового регулювання йо-

го механізму, по відношенню до правових режимів тощо. Зазначене свідчить про необхідність всебічного аналізу даної категорії з точки зору інструментальної теорії права.

¹ Общая теория государства и права Академический курс в трех томах / Отв. ред. М. Н. Марченко. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2007. Т. 3. – 712 с. – С. 422–425.

² Шундигов К. В. Механизм правового регулирования: Учебное пособие / Под ред. д-ра юрид. наук, проф. А. В. Малько. – Саратов: СГАП, 2001. – 104 с. – С. 30.

³ Актуальні проблеми теорії держави та права: навчальний посібник / Є. В. Білозьоров, Є. О. Гіда, А. М. Завальний та ін.; за заг. ред. Є. О. Гіди. – К.: ФОП О. С. Ліпкан, 2010. – 260 с. – С. 104.

⁴ Проблемы теории государства и права: Учебник / Под ред. С. С. Алексеева. – М.: Юрид. лит., 1987. – 448 с. – С. 240.

⁵ Алексеев С. С. Право: азбука, теория, философия: Опыт комплексного исследования. – М.: Статут, 1999. – 712 с. – С. 349–350.

⁶ Алексеев С. С. Правовые средства: постановка проблемы, понятие, классификация // Советское государство и право. – 1987. – № 6. – С. 14.

⁷ Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2005. – 768 с. – С. 722.

⁸ Шундигов К. В. Механизм правового регулирования: Учебное пособие / Под ред. д-ра юрид. наук, проф. А. В. Малько. – Саратов: СГАП, 2001. – 104 с. – С. 32.

⁹ Сапун В. А. Теория правовых средств и механизм реализации права. – СПб., 2002. – С. 29.

¹⁰ Рассказов Л. П. Теория государства и права: Учебник для вузов. – М.: Риор, 2008. – 463 с. – С. 402.

¹¹ Смолянский М. Б., Колушкина Л. Ю. Теория государства и права: Учебное пособие. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К»; Ростов н/Д: Наука-Прогресс, 2008. – 288 с. – С. 264.

¹² Иванов А. А. Теория государства и права: учеб. Пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / А. А. Иванов; под. ред. В. П. Малахова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2009. – 351 с. – С. 233.

¹³ Теория государства и права: Учебник / Под ред. докт. юрид. наук, проф. заслуж. деятеля науки РФ Р. А. Ромашова. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005. – 630 с. – С. 390–391.

¹⁴ Актуальні проблеми теорії держави та права: (навчальний посібник) / Є. В. Білозьоров, Є. О. Гіда, А. М. Завальний та ін.; за заг. ред. Є. О. Гіди. – К.: ФОП О. С. Ліпкан, 2010. – 260 с. – С. 105.

Резюме

У статті охарактеризовано підходи до розуміння таких важливих категорій юридичної науки як правові засоби, на загальнотеоретичному рівні виокремлено критерії класифікації правових засобів.

Ключові слова: правове регулювання, засоби правового регулювання, класифікація засобів правового регулювання.

Резюме

В статье дана характеристика подходов к пониманию таких значимых категорий юридической науки, как правовые средства, на общетеоретическом уровне выделены критерии классификации правовых средств.

Ключевые слова: правовое регулирование, средства правового регулирования, классификация средств правового регулирования.

Summary

The main features of the existing approaches to understanding and based on general theoretical level criteria of classification of the important categories of the legal science such as means of legal regulation are provided by the article.

Key words: legal regulation, means of legal regulation, the criteria for differentiation means of legal regulations.

Отримано 26.04.2011

Ю. В. АНДРУЩАКЕВИЧ

*Юлія Володимирівна Андрущакевич, здобувач
Київського університету права НАН України*

КОНКРЕТИЗАЦІЯ ПРАВОВИХ НОРМ: ПОНЯТТЯ ТА ПРИРОДА

Актуальність означеної теми полягає у всебічному дослідженні теоретичних аспектів конкретизації права, що зумовлено об'єктивними обставинами, пов'язаними із розширенням меж правового регулювання шляхом поширення дії правових приписів на нові сфери відносин; необхідності обґрунтування доцільного